

kwestie of „het” wel geweten was. Van der Heijden geeft er een duidelijk antwoord op. De systematische moord bleef onbekend. Een overtuigend bewijs is dat de clandestiene pers er nauwelijks gewag van maakte. In egodocumenten, ook de meest private zoals dagboeken, staat geen enkele verwijzing.

Het joodse drama impliceerde ook een vernietigend oordeel over de Nederlandse collaborateurs. Het waren zonder meer de alleraagste schoften die slechts tot gemene streken in staat waren. De naoorlogse beschrijving van deze „beestenbende” lijkt een oefening in scheldproza” (p. 211). Dat de collaboratie fout was, daaraan twijfelt Van der Heijden niet. Maar om tot enige verklaring te komen, is het geboden te nuanceren. De auteur ziet collaborateurs in alle maten en soorten gedreven door een breed scala aan motieven. De NSB’er is niet per definitie een slecht mens, zoals de doorsnee Nederlander niet per definitie goed was. Voor Van der Heijden maken de omstandigheden de mens en het zijn precies die omstandigheden die met zich mee brachten dat Nederlandse collaborateurs nauwelijks rechtstreeks betrokken waren bij genocide en andere vormen van misdaad tegen de menselijkheid (p. 207). Ook de NSB’ers waren in zekere zin een product van de Nederlandse cultuur van gematigdheid. Die opvatting is voor vele Nederlanders nog steeds *a bridge too far*. De auteur werd er over aangepakt in de media waarbij menig commentator niet de bal maar de man speelde. Van der Heijdens vader was namelijk lid van de *Waffen-SS* tijdens de oorlog. Zelf beweert de auteur dat zijn familiale geschiedenis niet echt de drijfveer was tot het schrijven van dit boek.

Wat ook zijn motieven mogen zijn geweest, Van der Heijden heeft een belangrijk boek geschreven. Niet alleen biedt het een veelzijdig en genuanceerd beeld van de oorlogsgeschiedenis, het absorbeert ook het vele vernieuwende onderzoek dat de laatste jaren is verschenen in een synthese die op zichzelf een nieuw gezichtspunt aanreikt. Bovendien is het een uiterst leesbaar boek. De auteur heeft een uitstekende pen en hij wisselt voortdurend het perspectief van de analist af met dat van de tijdgenoot waardoor het geheel zeer verteerbaar blijft.

Bruno de Wever

CH. VAN DER HEIJDEN, *Grijs verleden: Nederland en de Tweede Wereldoorlog*, Uitgeverij Contact, Amsterdam/ Antwerpen, 2001, 470 p.

Nederland bleef buiten schot in de Eerste Wereldoorlog

Nu de twintigste eeuw definitief achter de rug is, lijkt de historische belangstelling zich meer dan ooit te richten op de verschrikkelijke barenswee van die eeuw, de Eerste Wereldoorlog. Die evolutie is ongetwijfeld mede te danken aan het feit dat de Tweede Wereldoorlog steeds minder als een spook door het collectieve geheugen van de West-Europese samenlevingen waart, zodat het historisch belang van andere episodes weer ten volle kan worden erkend. Dát het belang van de Eerste Wereldoorlog, gemeten naar zijn impact op samenleving en cultuur, hoger moet worden ingeschat dan dat van zijn opvolger, lijkt door zowat iedereen te worden aanvaard. Algemeen wordt de Grote Oorlog immers beschouwd als de waterscheiding tussen de „burgerlijke” negentiende en de „democratische” twintigste eeuw, terwijl de Tweede Wereldoorlog geen soortgelijke macro-historische cesuren lijkt te hebben veroorzaakt.

Voor Nederland is deze verschuiving van de historische aandacht niet zonder meer evident. Het land onderhoudt immers een wat ongemakkelijke relatie met zijn Eerste Wereldoorlog - of beter, met het feit dat het die oorlog aan zich heeft zien voorbijgaan. Waar dit gegeven aanvankelijk een zeker *dédain* tegenover het „kinderachtige” wapengekletter van de andere Europese naties kon teweegbrengen, daar overheerst nu integendeel het gevoel dat Nederland met de Eerste Wereldoorlog ook een belangrijke stap naar de volwassenheid heeft gemist. Pas met de „schok van 1940” zou het land, aldus nog diezelfde redenering, zijn intrede in de Europese twintigste eeuw hebben gedaan. Maar niet alleen leed Nederlands Eerste Wereldoorlog aan het odium van onbelangrijkheid, hij leek in vergelijking met de Tweede ook gewoon saai. Hij bood geen stof voor verhalen over principieel verzet en lafhartig verraad, over heroïsch gedragen leed en ziekelijke ideologische ontsporingen. Wat leek te resten, was het weinig verheffende en voor Nederlandse historici weinig aantrekkelijke schouwspel van een mercantiele maatschappij die haar neutraliteit uitbuitte om zich aan Europa's leed te verrijken.

Niettemin groeit het besef dat een systematische studie van de Eerste Wereldoorlog ook voor Nederland wel eens interessant én belang-

rijk zou kunnen zijn. Typerend in dat verband is het feit dat het nieuwe gebouw van het Amsterdamse Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie - traditioneel hét symbool van de fixatie op de Tweede Wereldoorlog - in 1997 werd ingewijd met een uitdagende voordracht van Maarten Brands over de Eerste Wereldoorlog als „de blinde vlek in het historisch bewustzijn van Nederland”. Ondanks de veelvuldige kritiek op het overtrokken karakter van die stelling kreeg Brands waar hij op had aangestuurd: sinds zijn voordracht zijn immers op verschillende plaatsen in het land initiatieven genomen om Nederlands Eerste Wereldoorlog uit het schemerduister te halen.

De Amsterdamse anglist Paul Moeyes heeft het resultaat van deze verspreide inspanningen niet willen afwachten om een eerste synthese over dit onderwerp te laten verschijnen. Met *Buiten schot* heeft hij dan ook minder een „definitief standaardwerk” willen schrijven dan een overzichtelijke en leesbare status quaestio-nis op basis van het materiaal dat hem voorhanden was. Behalve de veelmeer disparate secundaire literatuur bestond dat materiaal vooral uit dag- en weekbladen, dagboeken en memoires. Het liet Moeyes alvast toe in negen heldere en onderhoudend geschreven hoofdstukken te tonen hoe de oorlog zijn invloed kon doen gelden in een land dat (zo goed als) gespaard bleef van wapengeweld. Die invloeden waren velerlei: de vier jaar durende mobilisatie, de opname van honderdduizenden vluchtelingen uit België, de belemmeringen van de overzeese handel, de groeiende kloof tussen een kleine groep oorlogswinstmakers en het gros van de bevolking dat werd geconfronteerd met een groeiende schaarste aan levensmiddelen, de enorme stroom aan wetten die door de regering werden uitgevaardigd om al deze nieuwsoortige problemen het hoofd te bieden.

Moeyes vertelt het allemaal met de nodige flair. Hij springt daarbij kwistig om met sappige anekdotes en citaten, maar deze zijn door-gaans raak gekozen en functioneel gebruikt. Ook de ruimere, Europese context wordt vaak bij het verhaal betrokken, zonder het te overwoekeren. Dankzij deze vlotte vertelstijl slaagt Moeyes erin de lezer te doen vergeten dat hij een aantal vragen eenvoudigweg niet stelt en enkele premissen nergens expliciteert. Waar hij zijn boek voorstelt als een „kroniek van de

Nederlandse samenleving” tijdens de Eerste Wereldoorlog, lijkt hij een sociale geschiedenis aan te kondigen, met aandacht voor de maatschappij in al haar geledingen. In realiteit worden sociale evoluties slechts belicht voorzover zij het centrale beslissingsniveau beroerden, of erdoor werden beroerd. De fabrieken, de scholen, de ontspanningsverenigingen en andere fora waar een maatschappij concreet vorm krijgt, blijven buiten Moeyes' vizier. Vreemd genoeg besteedt hij als literatuurhistoricus ook geen aandacht aan de nochtans boeiende artistieke en literaire ontwikkelingen waarvan Nederland het toneel was.

Ondanks de ruime belangstelling voor sociale factoren blijft *Buiten schot* dus toch in de eerste plaats een politieke geschiedenis. „Politiek” mocht dan wel ruim worden begrepen, want Moeyes heeft ogen voor alle actoren die een invloed op het beleid konden uitoefenen (behalve regering en parlement waren dat vooral de militaire top en de vele organisaties die ijlings in het leven waren geroepen om het economische leven te reguleren). Tegelijk wordt „politiek” echter verengd tot die fenomenen die rechtstreeks door de oorlogsontwikkelingen werden beïnvloed. In die zin biedt het boek eerder een geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog in Nederland, dan wel van Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog. De vraag naar eventuele oorlogsonafhankelijke ontwikkelingen - een vraag die tegenwoordig centraal staat in het onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog - wordt niet gesteld, zodat het ook na het lezen van dit boek moeilijk blijft te peilen naar het reële gewicht van de oorlog voor de Nederlandse samenleving.

Moeyes' weinig problematiserende, haast badinerende vertelstijl heeft ook een ander nadeel. Door relatief lang stil te staan bij persoonlijke vetes, kleine schermutselingen en betekenisvolle toevalligheden, bevestigt hij ongewild het beeld dat Nederland zich in trivialiteiten verloor op een ogenblik dat de rest van Europa een strijd op leven en dood uitvocht. Op die manier verleent hij met dit lezenswaardige boek helaas weinig overtuigingskracht aan zijn eigen pleidooi voor het belang van de Eerste Wereldoorlog.

Marnix Beyen